

Élő történelem – írói szociográfiákban

Képet nyújthat-e egy ország valóban mindent megrázó, újrarendező változásairól, a szocialista történelem menetéről könyvek mégoly gazdag sorozata is, mint a *Magyarország felfedezése?* — Ez a sorozat nem kevesebbet vállalt magára, mint — replikaként a hajdani szociográfiai vádiratsornak — megmutatni a szocialista Magyarország arculatát, mozgásban ábrázolni a mai magyar társadalmat, harminc esztendő gazdasági, szociális, szellemi alakító erejét.

Ez a különben igen találó, figyelemébresztő sorozatcím tudatos visszautalás Sárközi György 1937-ben indult, hamar elakadt kezdeményezésére, amelynek forradalmasító emléke, visszhangja máig sem tűnt el a magyarországi irodalmi gondolkodásból. Nemritkán a falukutató irodalmat, legalábbis annak csúcseit azonosítják vele. Persze, nem Fėja Géza fordult először a hajdani magyar falu szorító, lázító valósága felé forradalmi indulatú könyvében, a *Viharsarok*ban. A század eleji két magyar forradalom elbukása után, bizonyos vonatkozásokban, éppen az újabb forradalomtól való félelem jegyében, divat lett a „hűséges falut” írni, kutatni, idealizálni. Szabó Dezső mítoszokkal terhelt, vad indulattól fűtött faluképétől s követőinek szociográfiai kísérleteitől széles volt a skála Teleki Pál köréig, a Sociographiai Intézet adatgyűjtő tevékenységéig. Falukutatást vállaltak és végeztek különféle ifjúsági és diákegyesületek, társaságok. A magyarországi szociográfusok 1974-es kecskeméti tanácskozásán Huszár Tibor ennek a faluérdeklődésnek az eszmetörténetét felvázolva jutott arra a megállapításra, hogy „azok a fiatalok, akik a 30-as évek elején indulnak e bizonyos fokig államilag vagy az állam különböző szervei, különböző egyházi prominensek által támogatott szervezetekben, a világgazdasági válságot és a Gömbös-féle politikában való csalódást követően, akkor, amikor kibontakozik a *Márciusi Front* mozgalma, eljutnak a jobboldali radikalizmushoz, a jobboldali radikalizmustól egy olyan társadalmi szemlélethez, amelynek a *Magyarország felfedezése*-sorozat tulajdonképpen a legjelentősebb és legfontosabb dokumentuma.” (Forrás, 1975. 1.) Fėja könyve már nyílt ellenzéki tett volt, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy bírósági ügy lett belőle. A *Viharsarok* szerzője úgy emlékszik vissza, hogy Sárközi György volt az ötlet és a lektori bátorság is, lévén akkoriban az Athenaeum irodalmi igazgatója. Sárközi tíz részre osztotta Magyarország térképét. „Mutassuk meg, biztatta Fėját, hogy az egész országban tarthatatlan a helyzet. Ezzel pedig súlyos politikai csapást mérünk az uralkodó rendszerre.” Három kötet jelent meg a sorozatból, Fėja *Viharsarokján* kívül Erdei Ferentől a *Futóhomok* és Szabó Zoltántól a *Cifra nyomorúság*. Illetve, mivel az Athenaeum igazgatói, Sárközi felettesei közben leállították a sorozatot, Szabó Zoltán kötetét már Cserépfalvi hozta ki. Majd Püski Sándor vállalkozása jelentette meg a népi írók — jórészt szociográfiai ihletésű — könyveit, amelyek a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején egy egész nemzedék szellemi-művelődési tájékozódását alapvetően befolyásolták.

Püski kiadói köpenye alól nőtt ki Darvas József is, a szociográfiát és szép-prózát remekül ötvöző művész — élévülhetetlen biznyság erre orosházi szülőföld-portréja, *A legnagyobb magyar falu* —, aki a hatvanas évek vége felé felvetette a hajdani sorozat újraindítását, persze, merőben más céllal, jelleggel és szemlélettel. Darvas kérdéseket tett fel úgy, hogy bennük volt a válasz is: a szocialista szemléletű szociográfia igénye. Válságtermék-e? Alkalmas-e a mai valóság írói felfedezésére? Van-e mit felfedezni a szocializmus viszonyai között? „Ez a szociografizáló indulat nem annak a felfogásnak a maradványa-e, amely túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít az irodalomnak? — kérdezte Darvas. — Voltak olyan korszakok, mikor az irodalom arra kényszerült, hogy a politika helyett is politizáljon, de vajon ez ma már nem a múlté?”

Egyértelműen a szociográfiai irodalom oldalára állt a *Magyarország felfedezése* nagy olvasóközönsége is, érdeklődése Darvas József elképzelését az egyik legnépszerűbb könyvsorozattá tette. Úgy népszerű ez a sorozat, hogy az olvasottak továbbgondolására készítet, vitára ingerel, cselekvésre buzdít. A legjobb értelmű szocialista nevelést és öntudatosítást végzi. Kezdődött az alföldi kőolaj- és földgáz-kitermelés bemutatásával, Mocsár Gábor *Égő aranyával*, tehát a szocialista magyar nehézipar egyik legfiatalabb ágának felmérésével. Mindjárt utána Varga Domokos az *Erdőkerülőben* a mai magyarországi erdőgazdálkodás helyzetét és embereit

tette ismertté. Az első esztendő két kötetét akár „vívmánykönyvnek” is tekinthetjük, amennyiben magától értetődő módon — nem is tehetne másként az, aki a valóság igaz arcát festi — mindkét író a Magyar Népköztársaság gazdagodását tudatosítja, s talán a két legnehezebb iparágban, az olajbányászatban és a fakitermelésben dolgozók emberibbé lett életkörülményeit szemlélteti. E félmondatnyi megszorításunk azt kívánja jelezni, hogy a sorozat írói kezdetől fogva felelős gazdaként, bíráló szemmel tekintettek az országra, annak egyik-másik vidékére, iparára, városára. 1971-ben Erdei Ferenc Szegedet és környékét s nyilván makói szülőföldjét mutatta be a *Város és vidékében*, Moldova György pedig az egyik mecseki bányatelepre ment, és igaz emberi tettek jogán írta kötete fölé címnek: *Tisztelet Komlónak*. A mai Magyarország népesedéspolitikai sorskérdései körül összecsapott nézeteket és tanulságaikat összegezte Fekete Gyula már a címével agítáló könyve, az *Éljünk magunknak?* Kunzabó Ferenc egy sokat emlegetett tájegységre, *Sárközbe* vezet el olvasóit, hogy néhány kicsi falu életében a nemzeti gondok nagy kérdéseire keressen feleletet. Végh Antal szabolcs-szatmári szülőföldjére invitálja olvasóit; *Erdőháton*, *Nyíren* kalauzolja olyan tüzes indulattal, amellyel minden bajt, maradiságot, oktondiságot azon nyomban szeretne kiegyéni. Bertha Bulcsu is zalai szülőföldre közelébe, a szerelmes gondjával körülvett Balatonhoz hív a *Balaton évtizedekben*. Lázár István zempléni szűkebb pátriáját választja szociográfiája tárgyául a *Kiált Patak várában*. Molnár Géza *Külvárosi barangolást* ajánl olvasóinak az egyik legiramosabban fejlődő pesti kerületben, Erzsébeten. Ebben a sorozatban jelent meg a mai magyar munkásság egyik legteljesebb, leghitelesebb belső rajza, László-Bencsik Sándor tollából, a *Történelem alulnézetben*. Évente két-három vastkos kötet tehát, remek fényképillusztrációkkal. Nemrég jelent meg Tüskés Tibor *Nagyváros születik* című városrajza Pécsről, továbbá (Gondos Ernőnek, a sorozat gondozójának személyes közlése szerint) előkészületben van Jócsik Lajos munkája a környezetvédelemről és Berkovits György riportkönyve a budapesti agglomerációról.

Talán túlzott óvatosság nyilatkozott meg abban, hogy kezdetben a sorozat példányszámát néhány ezerben állapították meg. Az újabb kötetek már tízezernél nagyobb példányban jelennek meg; Erdei Ferenc, Moldova György és Fekete Gyula könyveiből pedig második kiadás is készült (összesen 16 000, 28 000, illetve 24 000 példány). A sorozat meghozta a magyarországi szociográfiai irodalom reneszánszát, éppen ezért nem hagyhatjuk említés nélkül a sorozaton kívül megjelent, de a sorozat profiljával rokon korábbi és újabb szociográfiai és riportköteteket, Csák Gyula, Csoóri Sándor, Galgóczi Erzsébet, Ruffy Péter, Sánta Ferenc, Szekulity Péter és mások munkásságát, vagy például azt, hogy a szociográfiai irodalomért eddig is — a budapesti *Valósággal* együtt — legtöbbet tevő folyóirat, a kecskeméti *Forrás* alcímét 1975-ben „Irodalom—Tudomány—Művészet”-ről „Szépirodalom—Szociográfia—Művészet”-re cserélte. Mindez csak divat volna? Mindenképpen tartós divat, amely az írói szociográfia eddig legnagyobb rangját munkálta ki Magyarországon.

Mi ad — mi adhat — igazi rangot az írói szociográfiának?

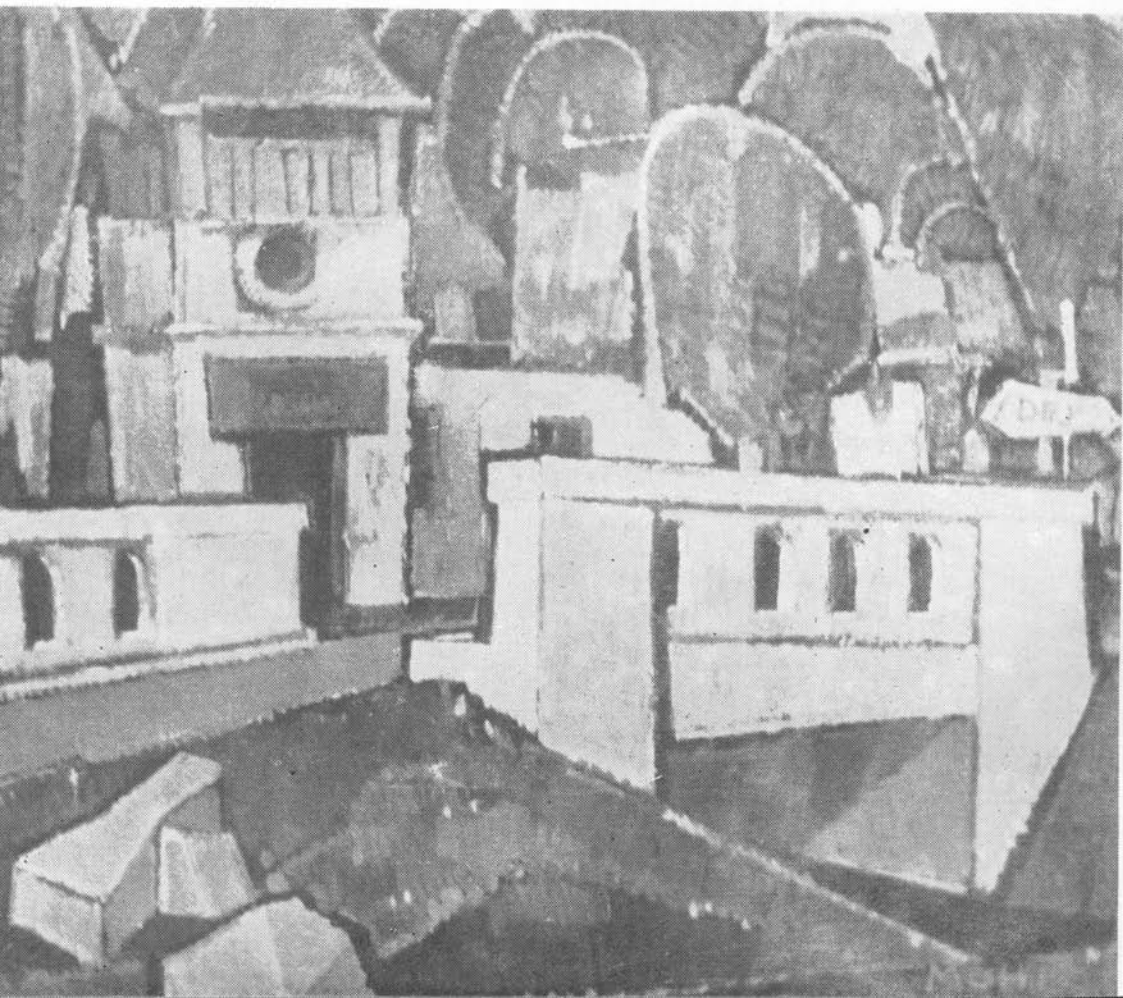
Ha hitelességének, erejének döntő tényezője az adatok halmaza lenne, a sorozat legtöbb kötete információértékeivel akkor is állná a sarat. Mocsár Gábor könyve az alföldi olajforrásokról valóban a felfedezés erejével hat. Újsághírek, napi hasznú riportok vagy szaktanulmányok közelről sem adhatnak olyan átfogó képet egy országgrész új iparágáról, ennek táj- és emberalakító hatásáról, mint a sokféle megközelítési módszerrel élő szociográfia. A romantikus hangulatot vonzó Tápé e könyv alapján válik az olvasói tudatban ipari műhellyé, az „olajos” Oroszáza képét az *Egő arany* vetítette először az olvasó elé. Az új magyar olajbányák vidékére, Szegedre és környékére hívja az olvasót Erdei Ferenc kötete is. Erdeit azonban alapvetően más érdekli, ő mást kutat: az urbanizációs folyamatokat, ezek eredményeit, lehetőségeit és akadályait. Az urbanizáció hajtóereje az iparosodás, amelynek ütemébe Szeged és vidéke a szocializmus korszakában aránylag megkészen kapcsolódott bele. Erdei Ferenc azt a történelmi pillanatot ragadta meg és elemezte, amikor — az 1969—1970-es években — az új ipari forradalom betörése és a szocialista intézmények belső fejlődése itt is a felgyorsult idők üteméhez igazította a helyi haladást. Erdei a társadalomkutató tudós módszerével tárta fel Szeged múltját és mai ipari valóságát. Tüskés Tibor szépirói megközelítéssel fedezi fel Pécsét, történelmével és távlatával, azt a régi dunántúli kultúrvárost, amelyet szintén az ipar tesz modern nagyvárossá. Tüskés előbbi műveiben is a környezet és az emberek viszonyát vizsgálta; Pécssett húsz éve él, egyéni tapasztalatait és névjelekkel szerepeltetett, különböző rétegekhez tartozó pécsiek véleményét vetette össze, így alakította ki, a szubjektív és objektív látás ötvözetével, a teljes, hiteles városképet. Azonos témát nagyon eltérő módon dolgozott fel két kortárs

MOHI SANDOR: CINQUECENTO

MOHI SANDOR: 1. ANYASAG
2. BIZUSAI HID

szerző, és meglepően — vagy magától értetődően — azonos tapasztalatokra jutott. Mindkét módszer alkalmas a mai élet emberi és társadalmi valóságának hűséges érzékeltetésére, hiszen nem a módszeren múlik a siker, hanem a látás mélységén és a toll becsületén, bátorságán.

Az eredmények és a tennivalók szoros egybekapcsolódása jellemzi a kötetek legtöbbjét: minden győzelem a harc újabb állomása. Az alkotó küzdelem egészéből és nehézségeiből — vagy éppen kudarcaiból — kiszigetelt siker nem ösztönöz, hanem lefegyverez, vallja Moldova és vele együtt a szerzők valamennyien. A józan eredmények, lehetőségek számbavételével a legtöbb tévhitet talán Varga Domokos könyve oszlatta el. Magyarország mint fáatlan, erdőtlen táj élt a köztudatban. Lássuk csak, mondta Varga Domokos — foglalkozása szerint erdőmérnök —, igazán ez a helyzet? Pontos felmérés szerint az ország egyhatoda erdő, ez pedig nem kevés. Ha szakszerűen gazdálkodnak a fával, telepítenek, gondozzák az erdőket, akkor még kivitelre is jut fa. (Egyik-másik fajtából az ország mindenképpen behozatalra szorul.) Vagy a magyar pusztai pástornép lenne, amelytől idegenek az erdők? A cáfolat hevében nyelvészeti, településtörténeti érveket is előkeres. Az első megtelepedés makkos Pannóniában, hegyek, helységek elnevezése — somból Somogy, hársból Harsány, fűzből Füzes, égerből Egres — bizonyítja, hogy az ősök nemcsak a földművelés elemi ismereteit hozták magukkal keleti égtájakról, de az erdőelés hasznos tudományát is. S ezt nem felejtették el később sem. Magyarország mai érdeinek tekintélyes része új telepítés, gondozott erdőség.

Mindegyik kötet e sorozatból seregszemléje is a harmincesztendőös változásoknak, eredményeknek. A Balaton mentén vagy Zemplénten, Sárközben vagy az Órségben, Pesterzsébeten vagy Bács-Kiskun megyében, mindenütt van lehetőség szocialista számbavételre. Az adatok, a statisztika ebben szinte nélkülözhetetlen, habár cseppet sem egyedüli eszköze a tudatosításnak. Néha tartóoszlopa a szociológiának egy-egy jól megválasztott szám vagy számsor, összevetés, kiindulási pont vagy bizonyíték — szinte sohasem pusztá ürügy —, s nemritkán érzelmi hullám elindítója. Ezek a kötetek is tanúsítják: a patriotizmust éppen ez a — számokkal is mérhető — realitás teszi erőteljes, férfias érzelemmé.

Ha a szociológia hitelességének mércéjeként a közgazdászai hozzáállást, elemzést, széttekintést vennénk, akkor például Erdei Ferenc köteté, de nemcsak az övé, illeten fejtegetései okán is a legjobb szociográfiai műnek minősülne. Közösségben gondolkodó író, felelősségteljes politikus, erős gyakorlati érzékű tudós munkája a *Város és vidéke*. (Élete utolsó szakaszában Erdei a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára volt, s mindenkor hatékony istápolója az agrártudományi kutatásoknak.) Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Szentés és Csongrád város múltjának, jelenének és távlatainak taglalásakor az olvasó a sorok mögött érzi a nagy tapasztalatú társadalomszervező szakembert, ki a helyi gondokat bölcsen emeli országos szintre, s helyezi bele az adott történelmi keretbe és a kor irányába. Közgazdász szemmel rajzolja meg az urbanizáció szocialista útját; a „népi író” nosztalgiaja nélkül érvel a városiasodás mellett, csakhogy nem azért a — tőkés világban érvényesülő — urbanizációért, amely a falu, a „vidék” minden értékét elpusztítja, szétporlasztja, hanem a tényleges szellemi, hagyománybeli javakat magába integráló s vele gazdagodó városiasodásért. Erdei Ferenc a falusi népből átáramló munkásság jellemzőségeit egyszerűen tudós közgazdász és erősen subjektív író, aki véreinek tekinti a tegnapi falusit és a holnapi városit egyképpen.

A szociográfiának kétségtelenül lételeme a közgazdász, vagy ha ez a fogalom szélesebb érdeklődést jelez, a nemzetgazdász szemlélődés. Egy olyan kötet is igazolhatja ezt, mint László-Bencsik Sándor elsődlegesen riportos, írói fogantatású műve, a *Történelem alulnézetben*. Egy csomagolóbrigád története, tagjainak portréja. Ennyi? A mai magyarországi munkásság, az „élő osztály” képe, a maga történelmével és belső titkaival. Izgalmas művészi látélet a proletár perifériáról — belülről tekintve a sorsokat, eseményeket, életvitelt, külvárost. László-Bencsik remekével a magyar szociográfia nemcsak témájában táguolt óriásit — valamikor szinte kizárólag a paraszti életről születtek maradandó alkotások —, de művészi csúcspontokra is felérkezett. Mesterházi Lajos jellemzése szerint, „ha Darvas József kezdeményezéséből, a *Magyarország felfedezése*-sorozat nagyszabású tervéből semmi más nem valósult volna meg, csupán ez az egy könyv, szerintem már akkor is megérte. Szemléletfordító írás. Ez után a könyv után bizonyos dolgokról nem gondolkothatunk és nem beszélhetünk úgy, mint eddig.” (*Népszabadság*, 1974. december 25.)

Nos, ebben a mélységesen átél, mélységesen írói és fájdalmasan lírai könyvben igen találó közgazdászai eszmefuttatásokat olvashatunk. A csomagolás a termelési folyamat utolsó, zárt fázisa, s ez lehetővé teszi, hogy a csomagolók — sokszor néhány elemi osztállyal is — végiglássanak „az egész pályán”. Észlelik a termelési folyamat gyengeségeit vagy jó működését, a kieséseket, hanyagságokat, a feszültsé-

geket vagy éppen konfliktusokat. „Úgy is lehet ezt fogalmazni, hogy belátjuk az egész népgazdaságot alulnézetből...” És éppen mert ennyire végiglátnak a pályán, a Szegvári csomagolóbrigád tagjai — az ő könyvük a *Történelem alulnézetben* — mélyen, érzelmileg is, nemcsak anyagi érdekeik szerint azonosulnak a népgazdaság gondjaival, feladataival. Sőt, ha előző termelési láncszemekben kiesés történik, ők szinte ösztönösen, hajrával is behozzák az eltékozolt időt. Nem azért, mert anyagok vagy megszállottak. Nem. A könyv egésze tiltakozás mindenféle olcsó heroizálás, jelleme, helyzetek, gondolatok átfestése, megszéldítése ellen. Csakhogy... ezekben az emberekben most ébred, támad, erősödik a hűség, munkásszolidaritás és öntudat, s éppen az a könyv szinte páratlan értéke, hogy ezt sikerült teljes értéken ábrázolnia.

László-Bencsik Sándor könyvében igen szép vallomásokot találunk a lelkek mélyén munkáló osztálytudatról. A Szegvári-brigád tagjai talán nem is sejtik, milyen erővel él bennük az állampolgári felelősségérzet, a munkásszolidaritás. Pedig kívülről talán a legelmaradottabb tudatú munkásoknak nézhetné őket a felületes szemlélő. Sőt, izgága embereknek, akik tele vannak panasszal, akik, ha énekelni támad kedvük, azt éneklik, hogy *Vándorfelhők fenn az égen*, vagy azt, hogy *Akácos út, ha végigmegyek rajtad en...*, szóval százsázalékos kispolgári slágerket (László-Bencsik, a volt néprajzos erről is faggatta őket); de a meló az más, azt végzik munkaidőn túl is, vasárnap is, ingyen is, ha úgy alakul, mert az becsület, tisztesség, emberség dolga. Természetes igazságérzetük és emberségük a szervezett közösségben, a brigádban egy új erkölccsel, szocialista igényekkel találkozik, és lassan — ezekkel ötvöződik. A legnehezebben hozzáférhető rétege ez a munkásságnak, a legfrissebb, s legjobban kötődik a múltbeli ragadványokhoz. A perifériából törnek be az élet közepébe, munkájuk révén el is érkezőnek oda. Felülről, kívülről közelítő író feltétlenül torz képet kapna róluk. László-Bencsik Sándor alulról és belülről élte (maga is évekig e brigád tagjaként) az életüket. Ezért ismerhette meg őket önfeláldozásuk és önzésük, műveletlenségük és lelki gazdagságuk teljességében. A magnetofon, a jegyzetfüzet segítette, de az írói kíváncsiság vezette el hozzájuk, külvárosi prolikakásokba, ingázó vonatokba, a csomagolóbrigád gyakran változó munkahelyeire és az egymástól alig különböző ivókba.

Ha egyetlen színt kifejejt az összképből — ez írói gyarlóság lenne —, vagy szándékosan elhagy belőle valamit — ami már gyavaság lett volna —, a könyv egésze torzul el, egyensúlya billen meg, hitele vész el. Az írói szociográfiának, mint minden irodalmi műfajnak, a hitele ugyanis az önkínzó, ha kell, önleleplező, mindig következetes őszinteség. Ez az írói hitel alapja, aranyfedezete, ez az író állampolgári felelősségérzete, miként a Szegvári-brigádé az a belső hűség, amely még soha nem engedte meg nekik, hogy „leültessék a termelést”.

Végh Antal ennek az állampolgári felelősségnek a nevében ostorozza a szabolcsi Penészlek község állóvíz-életét. A penészleki riport előbb folyóiratban jelent meg, s országosan csattogó vitát kavart. Bertha Bulcsu könyvéről szólva az egyik kritikus azt írta, hogy „jó szociográfiát csak tisztességes író írhat”. Végh Antal publicista türelmetlenséggel, Bertha Bulcsu lírai oldottsággal vallott a természet szépségeiről és az emberek embertelenségeiről. Az olvasó olthatatlan szomjival várja az író őszinteségét, nyíltságát, igazmondását. Könyvterjesztői felmérés szerint e sorozatból nem a legtudományosabb megalapozottságú vagy nem is az íróilag legjobban megmunkált kötetek fogytak el leghamarább, hanem azok, amelyek legjobban elevenbe vágtak. Ez a nyíltság mutatja meg a teljességet is Lázár István zempléni krónikái a táj minden jelen- vagy múltbeli kérdését érintik, a tisztázás igényével. Beszámol az újhelyi zsidóság drámájáról, s éppen a felsorolt nyers tények vádolnak a legkeményebben. Kifejti véleményét a cigányok helyzetéről, beilleszkedésük megoldásáról. Lázár könyvéből az az otthonosság érződik ki, amelyet nemcsak a szülőföld élményei adnak, hanem főként négyesztendei szakadatlan idejára, dokumentálódása. A teljességigény megvan a többi könyvben is. Moldova nem siklik el olyan „kényes” kérdés fölött sem, mint az étkezés módja régen és manapság, hiszen ez is mélyen összefüggött a munkasélettel, a komlói bányszok hangulatával, életérzésével, s ahogy elmond mindent, kiderül, nem is „kényes” az, nem is rejteni való. A nép úgyis jól ismerte és ismeri tulajdon életét, s a nép dolgait egyébként is a néppel kell megtárgyalni, hogy a „családban” maradjon a tanulság. Moldova György másik szociográfiai kötetében, az *Őrség panaszában* a nyugati határszél kulákjainak egykori kitelepítését is részletesen felidézi. Biztos írói érzéssel keresi meg ezúttal is nem a meddő sirámokat, hanem az emberileg nélkülözhetetlen tanulságokat.

(Egyébként *Az Őrség panasz*a a sorozaton kívül jelent meg, ugyanis nem a Szépirodalmi Könyvkiadó, hanem a Magvető gondozta; különben éppúgy elvá-

laszthatatlan a *Magyarország felfedezésétől* — a kötet külső alakja is érezteti a rokonságot —, mint mondjuk Ruffy Péter *Úttalan utakon* című riportgyűjteménye — a Szépirodalmi kiadásában [1974] —, amely felejthetetlen írói portrékkal teljesíti ki a mai Magyarország embereinek arcképcsarnokát.)

Kunuszabó azért ment a sárközi falukba, hogy itt — ahol a nép mindig ma-kacsul belekapaszkodott múltjába, hagyományába, hogy fennmaradhasson — a jövő útját megkeresse. A közös sorsvállalás erejében találta meg. Kunuszabót nem a táj szépsége, a természet világa vonzza, nem a néprajzi kuriózumok, hanem az emberi világ, gondolkodás, szokások. Minden sors példa és tanulság. Kunuszabó mérceje: önmaga gyermeki élményei, az egykori cselédsors kilátástalansága és a mai nemzeti gondok, feladatok távlatai. Optimizmusa kicseng még a panaszkodásaiból is, mikor a kevés gyermek, a „bujdosó szemlélet“, a sárközi bajok miatt perel.

Tájakról, jelenségekről szólnak a sorozat kötetei, de hőseik mindig — az emberek. „Az író, aki a társadalom mozgásának és állapotának leírására vállalkozik, az emberre figyeljen elsősorban“ — ütötte le az alaphangot Mocsár Gábor, s mindegyik társa ehhez tartotta magát, hiszen az irodalom alapvető szabálya és igénye ez. A szociográfiát a mégoly teljes, impozáns számok, meggyerő fejtegetések sem teszik irodalomná. Csupán a meggondolkozató emberi sorsok. Az olvasónak szemébe kell mondani azt is, ami kellemetlen számára. Igaz, az írói bírálat tünhet moralizálásnak, fölüeny kioktatásnak, mőésre tanításnak. Lázár István azonban remek riporterri fogással él. A tiszacsermelyi orvosi rendelőben egy praktizáló tan-zániai orvos, bizonyos Sarungi doktor döbbsenti a betegeit csendes dohogással arra, mit is köszönhetnek a szocialista magyar államnak. Ha az író mondja, iskolás leckének tűnik; Sarungi doktor szavai az élmény erejével vésik be a tanulságot a tudatokba.

Művészi erőben is gazdagodik az írói szociográfia, ha szerzője a társadalom egészét foglalkoztató, igazi közösségi problémákat pendit meg, s a széles népi véleményben keresi a megoldás útját-módját. Fekete Gyula könyve, az *Éljünk magunknak?* a magyarországi népesedési vitába kapcsolódott be, illetve annak hullámvégét összegezte. Az egyik legsajátosabb „magánügy“ vált közügyvé. Fekete Gyula minden véleményt felvett kötetébe, éppen azért, hogy az olvasói nyilvánosság előtt szembesíthesse őket. Írói meggyőződése az, hogy csak a köz színe előtt, a köz ítélete semmisítheti meg az önzés, a nihilizmus, a parazita szemlélet maradványait. erősítheti az etikai és igazságérzetet meg a vele járó felelősséget. A népesedési gondok leküzdésében pedig nélkülözhetetlen nemcsak a társadalmi gondoskodás, de a nép jó közhangulata, lelki beállítottsága.

Immár sok tekintetben megoldódott vagy a megoldás felé tartó kérdésnek érzi az olvasó, visszatekintve, Fekete Gyula könyvének győtreimes írói gondjait. A vélemények nyílt szembesítése csakugyan a lelkekben munkálta ki a legfőbb változásokat az élet, a gyermek, az édesanyák érdekében Magyarországon. „Demográfusok szerint a társadalom egészséges fejlődését legbiztosabban a népesség »enyhén bővített reprodukciója« alapozza meg. Tehát: ha a szülőképes korosztályok néhány százalékos ráadással gondoskodnak utánpótlásukról. Nálunk *ma ez a demográfiai optimum* kb. 180 ezres évi születésszám volna“ — írta Fekete Gyula 1970-ben. A Magyar Népköztársaság Központi Statisztikai Hivatalának jelentése szerint: „1974-ben 186 275 gyermek született, 30 051-gyel több, mint 1973-ban; az ezer lakosra jutó élveszületések száma az előző évi 15,0-ról 17,8-ra emelkedett. Ilyen magas élveszületési arány 18 éve nem volt. Legnagyobb mértékben a második szülöttek száma nőtt, jelentősen emelkedett a harmadik szülöttek száma is.“ A leg-újabb statisztikai adatok még biztatóbbak, ugyanis 1975-ben már 18,4 ezrelék volt a születési arányszám.

E sorozat mindegyik szerzője azzal a felelősséggel írta meg könyvét, hogy vele legjobb szándéka szerint hasson, alakosson, gyarapítson, ama Kölcsey szellemében, aki a modern magyar szociográfia őst írta meg. Talán ezért hivatkoznak könyveikben, néha többször is, javító szándékukra és munkamódszerükre: miért választották éppen azt a vidéket, jelenséget, hogyan dokumentálódtek és láttak hozzá az írásokhoz. Ezek a műhelyvallomások (eredményeikkel, a művekkel hitelesítve) irodalomtörténeti értékűek, mert egy fontos műfaj mai alakulását szemléltetik. A *Magyarország felfedezése* indulásakor Darvas József — Mocsár Gábor emlékezete szerint — úgy tervezte, hogy a sorozat zárókötetét ő írja meg, mégpedig szociográfiát ír a magyar szociográfiáról. Ha ez a monográfia nem is készülhet már el, kétségtelen, hogy a mostani sorozat, hajdani elődjével, majd a Csák Gyula *Mélytengeri áramlását* környező művekkel együtt, a magyarországi írói szociográfia történetének legfontosabb fejezeteit „írta meg“.

Bizonyítja ez a sorozat — és a tőle elválaszthatatlan, egy eszmekörbe kapcsolódó, sikerült rokonművek sora —, hogy az írói szociográfia, az irodalmi ri-

port alkotástörvényei legalább olyan kitapinthatatlanok, egyénenként változók, mint a regényé. Zám Tibor (*Bács-Kiskunból jövők*) a nyers életet magnóval rögzíti, hogy a viták tévesz-közgyűlésekről és másunnán egy árnyalattal se szegényedhesenek meg. Leghitelesebben az ő kötete tudósít a szövetkezeti demokrácia „működéséről” vagy akadozásáról, a mai magyar falu vezetésének — remek írói témákat kínáló — folyamatáról. A magnóra vett való világot, persze, nem bele-másolja a kötetbe, hanem beleszerkeszti, vágja, montálja és kommentálja, így válik a drámai nyersanyag művészi alkotássá. Végh Antal, úgy tűnik, a minél hatásosabb véleménynyilvánítással törődik, Kunszabó Ferenc nagyon figyel riport-alanyainak nyelvi állapotára, beszédstílusára, ezzel is hangulatot érzékeltet, gunyoro-s felhangokkal bírál, máskor rokonszenvet ébreszt, vagy időbeli régiséget érzékeltet, vagyis hatásosan jellemez. Erdei Ferenc tömören, szinte fukaron fogalmaz, azzal a közgazdászai avatottsággal, amelyet a magyar szociográfia ezt igénylő helyein néha még a lírai hangütés pótol. Igazi lírai emelkedettséget tanúsítanak Ruffy Péter riportjai: egy jelzője néha sorsok nyitját érezteti, egy hiátus pattanásig feszíti a riport ívét, egy kellően előkészített egyszerű felkiáltó mondat meleg rokonszenvet ébreszt hőse iránt. Ír munkásokról, parasztokról, de leggyakoribb hősei, akiket úgy faggat, mint önmagát, értelmiségiek, tudósok, tanárok, orvosok, feltalálók és megszállottak, hűségesek és úttörők, nyugati szélszórtságban vagy Budapesten, legtöbbször az öregkor összegező stádiumában. Ruffy Péter kötete abban is kiegészítője a sorozatnak, hogy olyan magyar értelmiségi arcképcsarnokot vázol fel, amely a szocialista Magyarország valóságából nem hiányozhatik. Úgy ismeri hősei sorsát, mint a sajátját, úgy árul el apró titkokat, eseményeket, jellemvonásokat a riporthősökről, hogy kíváncsiságot támaszt az iránt is, amit nem mondott el, de amit — meggyőződésünk — egész teljességében ismer.

A *Magyarország felfedezése*-sorozat — a kritika szerint is — nemcsak a társadalmi tudat alakításában jelentős tett; egyben irodalomtörténeti eszmény és eredmény.

HORVÁTH IMRE

VÉGSŐ „VIGALOM”

Mindenki sírva születik,
de senki sem hal meg nevetve,
a végső kacajból pedig
nem kis „vigalom” kerekedne:
mind hahotázva esne el,
kit az a „Drót” fegyverbe rántott —
az őt megillető röhej
megrengetné ezt a világot.

EMLÉKEIM

Két háborún átkelt emlékeim,
kik az életnek „védett” terein
is mély sebeket kaptak)
most körülüm caplatnak.
Elémállnak, elzárják az utat.
Kérlelném őket, de mind földsíüket.
Reám mereszti üveg szemüket
s rúgásra emelik falábukat.

VAN AZ IS

Tudatomban van világom,
van városom a világon,
városomban van lakásom,
ajtó is van a lakáson,
ajtómon van zár, van minden,
nem hiányzik a kilincsen sem,
csak kéz nincsen a kilincsen,
mert van az is, ami nincsen.

RIOGATÓ

Tenyerem kékre vertem,
míg az ijesztő csóka
folszalit a sértetlen
magasabb régiókba.

De árnyát elterpeszti.
Gyáva, ki felni nem mer!
Tapsba hívok mindenkit
szétrongyolt tenyeremmel.

DUDÁSOK

Két dudás nem fér egy csárdába,
talán mert egymást túldudálja,
mert nem lehet dudálni bújva —
vagy az egyik hamisan fújja?